

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Eilola, Jari

Title: Noituus ilmensi yhteisöissä vallitsevia jännitteitä

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Westermarck-seura, 2022

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Eilola, J. (2022, 3.11.2022). Noituus ilmensi yhteisöissä vallitsevia jännitteitä. Ilmiö. <https://ilmiomedia.fi/artikkelit/noituus-ilmensi-yhteisoissa-vallitsevia-jannitteita/>

Avainsanat: [historia](#) [kunnia](#) [noitavainot](#) [noituus](#) [vuorovaikutus](#) [yhteiskunta](#)

Noituus ilmensi yhteisöissä vallitsevia jännitteitä

[Jari Eilola](#) – 3.11.2022

Käsitys siitä, että joku tietty ihminen oli noita, syntyi aina ihmisten vuorovaikutuksen tuloksena. Millaiset tekijät vaikuttivat henkilön noidaksi nimeämiseen 1600-luvun jälkipuoliskon Ruotsissa?

Käsittelen tässä kirjoituksessa noituusoikeudenkäyntejä ilmiönä, joka oli vahvasti yhteydessä sen yhteisön dynamiikkaan, jossa syyte esitettiin. Aikalaiset tiesivät yleisellä tasolla, millaisia noidat olivat ja mitä he saattoivat tehdä, mutta käsitys siitä, että joku tietty ihminen oli noita, syntyi aina ihmisten vuorovaikutuksen tuloksena ja ilmensi yhteisössä vallitsevia jännitteitä.

Lähden liikkeelle siitä, mitä noituudella tarkoitettiin ja miksi noidan tunnistaminen oli aikalaisille vaikeaa. Koska käsitys henkilöstä noitana muotoutui kanssakäymisessä, tarkastelen noidaksi nimittelyä esimoderneissa yhteisöissä yleisemminkin jaettujen mainetta ja kunniaa koskevien käytäntöjen osana. Kunnianloukkaukset eivät kuitenkaan yksin riittäneet noitamaineen muotoutumiseen, vaan siihen vaikuttivat myös käsitykset kohteen kyvyistä ja moraalisesta luonteesta. Lopuksi käsittelen vielä sitä, miten noidan maine saattoi johtaa yhteisölliseen eristämiseen ja lopulta haluun päästä eroon pahana pidetystä ihmisestä.

Kunnianloukkaukset eivät kuitenkaan yksin riittäneet noitamaineen muotoutumiseen, vaan siihen vaikuttivat myös käsitykset kohteen kyvyistä ja moraalisesta luonteesta.

Esitykseni perustuu, ellei muuta mainita, kahteen aikaisempaan julkaisuuni; [historian väitöskirjaani](#), jossa käsittelin noituusoikeudenkäyntejä paikallistason ilmiöinä 1600-luvun jälkipuoliskon Ruotsissa, ja [artikkeliini](#), jossa käsittelen kunnian, maineen, suullisen tiedon ja sosiaalisen leimautumisen merkitystä esimodernin ajan (1500–1600-luvun) ihmisille. Käytin molemmissa julkaisuissa alkuperäislähteinä raastuvanoikeuksien sekä Norlannin komission – joka oli noituussyytöksiä tutkimaan asetettu erityistuomioistuim – pöytäkirjoja. Oikeuskäsittely oli tuolloin pääsääntöisesti suullista, joskaan kirjuri ei kirjannut asioita sanatarkasti. Koska oikeus käytti avoimia kysymyksiä, osapuolet ja todistajat saattoivat luoda vapaasti omat [narratiivinsa](#). Tämä tekee pöytäkirjoista rikkaan lähteen, joka mahdollistaa käräjätupien ulkopuolisten tapahtumakulkujen ja toimintatapojen selvittämisen.

Vaikeasti määriteltävä noituus

Historiantutkijoiden käsitys noituudesta, sen merkityksistä ja ilmenemismuodoista on monimuotoistunut 1960-luvulta lähtien. Tätä aikaisemmin tutkimus keskittyi noituusoikeudenkäyntien tihentymisiin, niin sanottuihin suuriin noitavainoihin, joita esiintyi ympäri Eurooppaa 1500- ja 1600-luvuilla. Syytettynä oli yleensä nainen, jonka sanottiin saaneen voimansa vahingoittaa tehtyään liiton paholaisen kanssa. Noita osallistui noitasapatiksi kutsuttuihin paholaisen pitoihin ja houkutteli ihmisiä luopumaan kristinuskon Jumalasta. Syytettyjä painostettiin, usein kiduttamalla, nimeämään muita sapattiin osallistuneita, mikä johti uusien ilmiantojen ja oikeudenkäyntien ketjuihin. Näin syytettyjen ja teloitettujen määrät saattoivat nousta suuriksi.

Ruotsin suuret noitavainot ajoittuvat 1660- ja 1670-luvulle. Suurin osa syytetyistä oli naisia, mutta tapauksiin liittyi erikoispiirteitä. [Pääosa todistajista ja noitien uhreista oli 5–15-vuotiaita lapsia](#). Lisäksi maassa toimi, kuten edellä jo mainittiin, komissioiksi nimitettyjä erikoistuomioistuimia, joihin kuului oikeusoppineita, kirkonmiehiä, porvareita, mutta myös talonpoikaiston edustajia.

Kun tutkijat siirsivät huomionsa ajallisesti ja alueellisesti rajoittuneista suurista noitavainoista, havaittiin, että noituudella oli arkisempi muotonsa, josta käytetään nimitystä maleficium. Näissä tapauksissa oli kyse joko sairastumisen tai kuoleman aiheuttamisesta, onnen eli menestyksen pilaamisesta tai varastamisesta noituuden avulla. Maleficiumista syytettyjen joukossa oli miehiä myös suurten noitavainojen esiintymisalueilla; Suomessa ja Itä-Euroopassa syytetyn olivat pääosin miehiä. Maleficiumista tuomittiin yleensä sakkoihin eivätkä syytteet johtaneet ilmiantojen ketjuihin.

Näissä tapauksissa oli kyse joko sairastumisen tai kuoleman aiheuttamisesta, onnen eli menestyksen pilaamisesta tai varastamisesta noituuden avulla.

Kysymykset noituuden suhteesta kristilliseen uskontoon – tai oikeammin uskoon – ja sen merkityksestä ihmisten arjessa johtivat tutkijat niiden seikkojen äärelle, jotka tekivät noituudesta vaikean aikalaisille. Noituuden uhka ja siitä seurannut tarve suojata terveyttä, onnea ja vahingoittamiselle alttiita töitä oli synnyttänyt joukon käytäntöjä ja riittejä. Näihin viitataan yleensä taikuutena. Esineitä voitiin suojata loitsuilla ja lehmän kaulaan saatettiin laittaa pieni pussukka. Aikalaisten näkökulmasta ongelma oli seuraavanlainen: kun suojeleva taikuus käytti samaa voimaa ja keinoja kuin vahingoittava, mistä tiedettiin, että loitsulla tai riitillä tarkoitettiin hyvää? Lehmän kaulassa oleva pussukka näytti samalta ja sisälsi samoja aineksia, oli sen tarkoitus suojata tai vahingoittaa. Pahansuopa loitsu voitiin lukea harmittomaan esineeseen, vaikkapa kaalinlehteen, ilman, että se näkyi päälle. Vielä pahempaa oli, että ystävälliset sanat saattoivat vahingoittaa, jos niiden tarkoitus oli paha. Lisäksi noidat eivät välttämättä olleet vanhoja, eikä heillä ollut punaista tukkaa, kyömynenää tai mitään muutakaan ulkoista tuntomerkkiä. Mistä siis tiesi, kuka oli noita tai oliko vastoinkäyminen aiheutettu noituudella? Nämä epäselvyydet nostivat kynnystä esittää virallinen syyte oikeudessa, etenkin kun perättömän syytteen esittämisestä seurasi sanktio, joka saattoi olla yhtä ankara kuin teosta itsestään, mutta ei kuitenkaan kuolemantuomio.

Noituus, maine ja kunnianloukkaukset

Yksittäisen henkilön mahdollisuudet elää ja tulla toimeen esimodernin ajan paikallisyhteisöissä riippuivat hänen sosiaalisesta asemastaan ja siitä, mitä hänestä puhuttiin. Niiden pohjalta yhteisön jäsenet laittoivat toisensa

asemiin, hahmottivat keskinäisiä hierarkioita, luotettavuutta ja sitä, mitä toiselta saattoi odottaa.

Hyvä maine takasi ihmiselle kohtalaisen kitkattomat mahdollisuudet toimia yhteisössä. Koska maine perustui puheeseen, kuulopuheet saattoivat horjuttaa sitä. Siksi ihmiset veivät helposti kunniaansa koskevia puheita oikeuteen, mikä teki asiasta julkisen ja virallisen. Selvitys oli helppoa, jos toista oli kutsuttu noidaksi suutuspäissä. Tällöin noita rinnastui kelmiin, hunsvottiin ja muihin ihmisten taajaan viljelemiin haukkumanimiin. Käsittelyn lopputuloksena oli sakko loukkaajalle ja haukutun maineen julkinen puhdistaminen.

*Hyvä maine takasi ihmiselle
kohtalaisen kitkattomat
mahdollisuudet toimia yhteisössä.
Koska maine perustui puheeseen,
kuulopuheet saattoivat horjuttaa sitä.*

Ongelmalliseksi tilanne kävi silloin, kun huhu oli kierrellyt yhteisössä. Oikeus pyrki seuraamaan ketjua huhun alkuperäiseen lähteeseen saakka. Ruotsin Gävlessä kiertäneen huhun mukaan kirkkoherran vaimosta oli puhuttu noitana hänen kotipitäjässään Norassa, mutta hänen isänsä, Noran pitäjän kirkkoherra, oli tukahduttanut huhupuheet. Lähteeksi osoittautui Gävlessä tilapäisesti oleskeleva käsityöläinen, joka muutti tarinaansa kuulusteluissa: hän ei ollutkaan kuullut asiasta noralaiselta vaimoltaan, vaan eräältä vastikään kuolleelta mieheltä. Ideana oli välttää perättömästä puheesta säädetty rangaistus nimeämällä lähteeksi henkilö, jota ei voitu kuulustella eikä tuomita. Oikeus oli pyytänyt Norasta Gävlen kirkkoherran vaimon mainetodistuksen, jossa hänen elämänsä todettiin nuhteettomaksi ja väitteet noituusepäilyistä perättömiksi. Mainetodistus oli yleisesti käytetty keino selvittää ihmisen kunniallisuutta asioissa, joista oman yhteisön jäsenillä ei ollut tietoa.

Noituushuhut ja kumuloituva tieto

Maleficium-tapauksissa noidan maine rakentui hitaasti, mistä syystä syytetyt olivat usein jo varttuneempia henkilöitä. Maine rakentui, kun ihmiset tulkitsivat omia kokemuksiaan toisesta ihmisestä sen perusteella, mitä hänestä puhuttiin, ja kertoivat tulkintojaan eteenpäin. Näin tieto ihmisen menneisyydestä vaikutti siihen, miten hänen tekojaan ja sanojaan tulkittiin nykyisyydessä. Tulkinnessa käytettiin hyödyksi myös yleisesti jaettuja, hyvinkin stereotyyppisiä käsityksiä noidista ja noituudesta. Kun tieto alkoi kumuloitua, toistuvat kunnianpuhdistukset tai syytteet taikuuden harjoittamisesta pikemminkin vahvistivat kuin heikensivät huonoa mainetta, vaikka oikeus olisi antanut vapauttavat tuomiot.

Noidan mainetta kerryttivät konfliktit, jotka liittyivät usein avun epäämiseen, minkä seurauksena kerjääjä suuttui. Usein noituustulkinta syntyi, kun avun epäajää kohtasi myöhemmin jokin vastoinkäyminen tai konfliktin hetkellä kesken ollut työtehtävä epäonnistui. **Keith Thomasin** mukaan noituussyyte oli avun epäajän keino käsitellä omaa syyllisyyttään, joka seurasi kristillisen armeliasuusnormin rikkomisesta. Myös osa avunpyytäjistä voidaan nähdä kristillisen normin rikkojina, koska he eivät olleet tyytyväisiä siihen, mitä talosta oli annettu.

Noidan mainetta kertyi sellaisille, joilla oli tunnetusti kyky käyttää maagista voimaa. Jokainen toki osasi jotain ja pelkällä loitsun toistamisellakin uskottiin saatavan jotakin aikaan. Moni syytetty oli kuitenkin toiminut parantajana tai tietäjänä eivätkä heidän toimensa ja niiden tulokset aina

vastanneet heihin turvautuneiden odotuksia. Jo epäily noidutuksi tulemisesta saattoi aiheuttaa noituuteen uskoville fyysisinä oireina ilmenevää sosiaalista stressiä, joka saattoi johtaa sairastumiseen ja jopa kuolemaan.

Moni syytetty oli kuitenkin toiminut parantajana tai tietäjänä eivätkä heidän toimensa ja niiden tulokset aina vastanneet heihin turvautuneiden odotuksia.

Epäillyn noidan halu vahingoittaa ilmeni tämän riitaisuutena ja haluttomuutena sovintoon. Yksilöiden välinen ristiriita saattoi levitä koko yhteisöön, joten epäsopu merkitsi uhkaa yhteiskuntarauhalle – ja tästä kruunu kantoi huolta. Kirkko jakoi huolen ja korosti hyvän kristityn olevan rauhaa rakastava, sovinnollinen ja anteeksiantavainen. Jos siis osapuolet eivät päässeet sovintoon itse, riitaa voitiin sovittaa oikeudessa. Prosessin päätteeksi osapuolet tekivät sovinnon ja aloittivat puhtaalta pöydältä – paitsi riidanhaastaja, joka piti riitaa edelleen yllä. Näin hän kyseenalaisti myös viranomaisten auktoriteetin.

Suuret noitavainot muuttivat tilannetta niin, että ihmisen kaunaisuutta ja pahuutta koskeva ulottuvuus korostui ja pitkän ajan kuluessa kertyneen noitamaineen merkitys väheni. Näin kävi siksi, että eri puolilta valtakuntaa tulevat uutiset noitasapateista lisäsivät ihmisten kiinnostusta noituuteen ja vahvistivat heidän pelkoaan. Viralliset kanavat – käräjien aikana tai jumalanpalvelusten yhteydessä luetut tiedotteet – eivät pystyneet vastaamaan ihmisten tiedontarpeeseen, joten suusta suuhun leviävän informaation merkitys kasvoi entisestään. Huhututkimukset ovat osoittaneet, että kun ihmisillä ole tällaisissa oloissa varmaa tietoa asioiden laidasta, he ovat erityisen alttiita ennako-oletuksiaan ja pelkojaan vahvistaville kuulopuheille. Niinpä ihmiset alkoivat kysyä, ketkä heidän ympärillään olevista ihmisistä olivat mahdollisesti noitia – ja katse kääntyi omiin riitakumppaneihin, jotka ainakin esitettiin aggressiivisina ja riidanhaastajina. Näiden epäilysten pohjalta lapset syyttivät noitia, joskin heidän roolinsa syytteiden esittäjinä ja noitasapattikertomusten sepittäjinä

perustui enemmän vertaisryhmässä toimimiseen kuin vanhempien taholta tulleeseen painostukseen.

Noituus antoi valtaa mutta myös eristi yhteisöstä

Epäillyn kannalta ei ollut oikeastaan eroa, kuinka nopeasti hänen noitamaineensa rakentui. Taito teki hänestä toisista poikkeavan, eli toiseutti hänet. Yhtäältä häntä pelättiin, mutta toisaalta hänen taitojaan tarvittiin, joten häntä myös pyrittiin sietämään. Noidan maine merkitsi osittain pelkoon perustuvaa valtaa. Jos joku siis epäili tulleensa noidutuksi, hän pyrki hyvittelemään noitaa ja neuvottelemaan, jotta tämä vetäisi loitsunsa pois. Toisaalta epäiltyyn noitujaan saatettiin kohdistaa painostusta ja väkivaltaa.

Pelkoon perustuva valta oli kuitenkin epävakaa, koska jossakin vaiheessa yhteisön sietokyky loppui, mikä johti virallisiin syytteisiin. Epäillyn sosiaalinen eristäminen alkoi näkyä viimeistään tässä vaiheessa. Vaikeasti todistettavissa olevissa asioissa valanvahvistajia – siis henkilöitä, jotka olisivat menneet takuuseen epäilystä – ei enää löytynyt. Naapurit ja ystävät alkoivat ottaa etäisyyttä – ja näihin tahoihin perustuneet sosiaaliset turvaverkot purkautuivat. Tämä näkyi selvästi suurten noitavainojen aikaan, etenkin jos noituusepäilyjen kohteena oli merkittävässä sosiaalisessa asemassa oleva henkilö.

Epäillyn kannalta tilanne oli ikävä. He elivät kollektiivisessa yhteisössä, jossa ryhmään kuuluminen määritteli ihmistä ja antoi hänen elämälleen merkityksen.

Epäillyn kannalta tilanne oli ikävä. He elivät kollektiivisessa yhteisössä, jossa ryhmään kuuluminen määritteli ihmistä ja antoi hänen elämälleen merkityksen. Henkilökohtaisesti haluttu oli aina alisteista sille, mitä ihmiseltä odotettiin kristittyinä lähimmäisenä, kaupunkilaisena, porvarina, tämän vaimona tai vaikkapa äitinä. Yhteiskunnan odotuksista ja normeista riippumattomalle itsensä toteuttamiselle oli vähän tilaa. Suurten noitavainojen aikana yhteisön viha ja painostus noidaksi syytettyä kohtaan oli niin vahvaa, että se leikkasi ihmiset irti jopa omista perheistään. Niinpä tyttäret saattoivat syyttää omia äitejään, mutta tässä saattoi olla kysymys myös strategiasta: kun omat lapset esitettiin jo valmiiksi syytetyn äidin uhreina, näitä ei välttämättä tuomittu tämän rikoskumppaneina. Tämä kaikki vaikutti syytettyihin eri tavoilla. Osa murtui, osa yritti roikkua edelleen kiinni yhteisössä. Muutamat yrittivät hyvinkin aggressiivisesti sulkea lapsitodistajien ja heidän vanhempiansa suita, mikä vain vahvisti käsitystä heidän pahuudestaan ja riidanhaluisuudestaan.

Noitamaineen syntyyn vaikuttivat samat mekanismit kuin muunkin maineen

Noituus oli salakavalaa, joten sitä koskevien virallisten syytteiden taakse tarvittiin yhteisössä laajasti jaettua tietoa siitä, että ihmisellä halu ja kyky vahingoittaa toisia maagisin keinoin. Noitamaineen syntyyn vaikuttivat periaatteessa samat mekanismit, joiden pohjalta ihmisten maine esimodernissa yhteiskunnassa rakentui. Suullinen tieto – se, mitä ihmiset tiesivät ja kertoivat toistensa aikaisemmista vaiheista – vaikutti siihen, miten hänen toimintaansa tulkittiin nykyisyydessä.

Tulkintaan vaikuttivat myös kulttuuriset, yhteisesti jaetut käsitykset esimerkiksi siitä, miten tietyssä asemassa olevan henkilön (vaikkapa papin) tuli milloinkin toimia, mitä noidat saattoivat tehdä tai millainen parantaja oli. Lisäksi arvioinnissa oli vahva moraalinen juonne: tekoja ja sanoja punnittiin aina hyvä-paha-akselilla. Noituus näyttää liittyneen sellaisiin tilanteisiin, joissa ihmiset tavalla toisella epäonnistuivat täyttämään niitä vaatimuksia, joille heille asetettiin hyvinä lähimmäisinä ja kristittyinä. Eräät tutkijat, kuten esimerkiksi **Laura Kounine**, ovat pitäneet tätä puolta jopa sukupuolta tärkeämpänä noituussyytteiden perustana.

Kuvat järjestyksessä: bannerikuva Jeremy Thomas/Unsplash, muut kuvat järjestyksessä Joanna Kosinska/Unsplash, Ekaterina Bolovtsova/Pexels, Pixabay/Pexels, Engin Akyurt/Pexels ja Maurício Eugênio/Pexels.

Kirjoittaja

JARI EILOLA

Jari Eilola on yliopistotutkija historian etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut noituusoikeudenkäyntejä paikallistason ilmiönä ja muun muassa niissä kuultujen lasten todistajanlausuntojen muotoutumisprosesseista. Sitten hän kiinnostavat häntä myös lääketieteen historiaan, väkivaltahistoriaan ja historiantutkimukseen etiikkaan liittyvät kysymykset.

Kirjallisuutta

Ankarloo, Bengt (1984). *Trolldomsprocesserna i Sverige*. 2. uppl., med efterskrift. Stockholm: Institutet för Rätthistoris forskning.

Bever, Edward (2016). *Bullying, the Neurobiology of Emotional Aggression, and the Experience of Witchcraft*. Teoksessa *Emotions in the History of Witchcraft*. Toim. Laura Kounine & Michael Ostling. London: Palgrave Macmillan.

Kounine, Laura (2018). *Imagining the Witch: Emotions, Gender, and Self in Early Modern Germany*. Oxford: Oxford University Press.

Lamberg, Marko (2019). Noitäiti – Malin Matsdotterin tapaus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Thomas, Keith (1971). Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-Century England. London: Penguin Books.